

• Учебно съдържание, планове и програми •
• Curriculum Matters •

ОБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ЦЕЛИ И ДЪРЖАВНИТЕ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ИЗИСКВАНИЯ

Елена БОЯДЖИЕВА, Добри ЛАЗАРОВ
Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Резюме. Държавните образователни изисквания представляват професионален прочит на образователните цели. Тази връзка трябва ясно да се осъзнава от участниците в образователния процес — учители, ученици и родители. Особено съществено е да се свържат тези изисквания с развитието на качествата на личността, с изграждането на собствен метод на познание. Ако това се възприеме като необходима страна на обучението, ще се повиши мотивацията на всички участници и ефективността на учебния процес.

Keywords: standard-based approach, application in Bulgaria, state core curricula requirements, educational goals

Въпросът за ефективността на учебния процес е вечно актуален и изключително важен. Неговото решение е свързано с търсенето и намирането на най-подходящите условия за провеждането му при всяка конкретна обстановка. Факторите, които трябва да са отчитат, са много както от обективен, така и от субективен характер. Безспорно един от най-важните между тях е въпросът за мотивацията на страните, взимащи участие в процеса на обучение. Не е тайна, че в настоящето столетие промяната на част от ценностите за личността се отразява особено силно върху мотивацията. Това води и до всеобща криза в учебния процес в голяма част от страните в света. Нашата образователна система не прави изключение в това направление.

Естествено мотивацията е свързана и произтича от образователните цели. За тях се пише и говори много. Трудно може да подберем и най-подходящите определения. Налице обаче е стремежът част от тези образователни цели да се представят по ясен, кратък, достъпен за всички участници в учебния процес начин. Като естествен резултат от този стремеж е възникването на *Държавни образователни изисквания за учебно съдържание* и представянето им дори под формата на стандарти. Тяхното качествено разработване е една от основните задачи на всяка национална образователна система и то като част от една по-глобална международна система на образование, даваща равен шанс на всички ученици.¹⁻³⁾

От структурата на Държавните образователни изисквания: *образователни цели — учебно съдържание — образователни технологии* [1], с.139, се откроява детерминиращата роля на образователните цели. Ето защо все по-важни стават въпросите за свързване на Държавните образователни изисквания с приоритетните образователните цели, с таксономиите, с подбора на учебното съдържание, със съдържанието и вида на учебниците и учебните помагала, а заедно с това и търсенето и прилагането на най-подходящите методични решения, които да поддържат и укрепват мотивацията както на учениците, така и на учителите.

Това прави всяко изследване в тази посока особено съществено и актуално. Такава е задачата и на настоящата статия. Предварителната идея е, че мотивацията за учене ще се повиши и резултатите от образователния процес ще бъдат по-добри, ако тези образователни изисквания, в тяхната непосредствена връзка с целите и таксономиите, станат достойни и се осмислят от учители, ученици, родители, от всички, които имат някакво отношение към учебния процес. Такава постановка ни дава основание да погледнем на образователните изисквания не само като на нормативен документ, в който са заложи очакваните резултати от процеса на обучение, но и от един друг ъгъл — като средство за повишаване на мотивацията за учене, което е свързано с някои психолого-педагогически аспекти на категорията цел.

Образованието е съзнателна човешка дейност, насочена към усъвършенстване на личността. От една страна, то е право и задължение на индивида, а от друга — организирана дейност на обществото, което е съвкупност от личности, върху които се гради. Така образованието става и дейност за усъвършенстване на обществото и междуличностните отношения. Основен въпрос е кой трябва да организира и провежда тази дейност? Това е частен случай на глобалния въпрос за взаимните задължения между личността и обществото. Отговорът на такива въпроси е труден. Той неминуемо съпътства историята на човечеството и е отражение на установените обществено-икономически отношения. С развитието на демократично-

то мислене и действие той се променя с идеята да предлага все по-хуманни и ефективни решения.

Началото на ХХІ век има претенциите, че дава сполучлив за времето ни отговор. Проблемът се счита за глобален, а образованието — за гражданско. На по-заден план, но само привидно, остава развитието на личността, съобразно нейните желания и способности. Пазарната икономика придвижва практичните решения по-напред в ценностната система на хората. Личността е принудена да се усъвършенства не само съобразно вродените си способности и стремежи. Общото, практическо енциклопедично, образование постепенно се замества с профилирано, и то съобразено с нуждите на пазара. Получава се впечатлението за “осакатяване” на личността, за подтискане на вродените способности и право на свободен избор. Така ли е всъщност? Разбира се, че не. Самият принцип на пазарната икономика изисква тази адаптация към нуждите на обществото и превръща образованието в една жизнено важна задача, непосредствено свързана с реализацията на личността. Съвсем естествено това първоначално не се оценява. То дори не се разбира. Като че ли нещата се обръщат наопаки. Вместо една широка обща култура, над която да се надстрояват професионалните знания и умения, се предлага една значително по-стеснена култура, свързана с приложни знания, над която всяка личност разширява знанията си и доизгражда, пак според възможностите си, така необходимата обща култура, носеща постиженията на предшествениците. Безспорно личността е затруднена. Тя трябва много рано да направи своя професионален избор, поне в посоката, в която би искала да се реализира. Тя още не се познава и прави своя избор често от грешни позиции и под чуждо влияние и скоро трябва да плати за погрешния избор. Това не е толкова лошо. Така личността отрано става по-отговорна и самостоятелна, и рано осъзнава правилността на максимата, че “човек се учи, докато е жив”. Типично става вече младите специалисти да завършват няколко профилирани училища, да специализират допълнително, да търсят своята ниша в обществото. Това е трудно. Касае се за съзряване на личността. Този труден период не се отнася само за българската образователна система. Той е свързан с идеята за глобализация, с нуждата народите да се усъвършенстват колкото е възможно по-синхронизирано, с идеята за еднаквата свобода на избор във всички страни на нашия свят. Тази идея налага и известно унифициране в основните изисквания към възпитаниците на различните образователни системи в света. В никакъв случай това не трябва обаче да става за сметка на сериозни корекции в образователните традиции на страните, в никакъв случай това не трябва да нарушава така трудно съхранените национални култури. Това вече прави много труден проблема и за тези, които имат амбициите да координират развитието на човешкото общество.

Образованието винаги е било една консервативна система и всички реформи в нея са се приемали и все още се приемат като неподходящи, дори вредни, почти от всички участници в образователния процес. Така достигахме до *Държавните образователни изисквания* и до въпроса *кому и защо са необходими* тези изисквания. Държавните образователни изисквания се подготвят от специалисти — представители на обществото. Те са необходими на това общество. Защо? Причините са много. От една страна, за преодоляване на съществуващите пропуски в учебния процес, необективността и инфлацията на оценъчната дейност, за ориентир в работата на учители и ученици, за осъществяване на съвременна корекционна дейност [1]. От друга страна, образователните стандарти са необходими за по-голяма комуникативност между образователните системи на различните страни. Подготвянето на младите хора съобразно такива глобални изисквания ще позволи обмяна на подрастващите без особени затруднения по време на подготовката им, както и обмяна на специалисти след тяхното дипломиране. Те направо ще могат да се включат в един следващ учебен процес или на съответното работно място, ще могат да ползват близки по съдържание учебни помагала, да се включват в единни изследователски колективи. Стигаме до елементарните примери, че водопроводните тръби от един цол са с еднаква резба в целия свят и че нагревателните прибори почти в целия свят работят при напрежение 220 волта. След като всичко се произвежда по стандарт, защо да пренебрегваме хората. И естествен е въпросът — може ли стандартизацията като процес на прилагане на правила с цел управление и организация на дейността в дадена област, като средство за управление на качеството, да изпълни своята роля и в образованието, където се формира и развива човешката личност?

Стандартът за учебно съдържание се дефинира като “научно и практически обосновано равнище на усвояване на основните, най-типични компоненти на учебно съдържание, необходимо за завършване на определена степен на образование, и изразяващо се в цялостната структура на отношения (мотивация и компетенции), знания и умения и стратегии на познавателна и практическа дейност, което съответства на системата от образователни цели“ [1]. Стигаме до въпроса — как се постига това равнище? Най-естественият отговор е — с осъзнатата отговорност и дейност на всички директни и индиректни участници в образователния процес — учители, ученици, родители, експерти, методици. Каква е ролята на всеки от тях и какво отношение имат те към това?

Образователните изисквания са необходими за органите, които следят и контролират учебния процес. Такъв качествен контрол се въвежда при всяка технология, а образованието се превърна вече в образователна технология. Готовият продукт трябва да отговаря на действащия стандарт.

Инспектори, методици, държавници ще определят качеството на учители-те съобразно качествата на “стандартизирания” ученик.

Образователните изисквания са безспорно необходими за учителите. Те са като точния чертеж, с който един стругар се съобразява при обработката на сложен метален детайл. Научава се почти наизуст и скоро процесът продължава и без чертеж. Разбира се, има и разлика. Стругарят трябва да произведе детайла точно по чертежа, а учителят може и да направи нещо допълнително, но дали може да направи нещо допълнително, без да сгреша?

От другата страна на учебния процес са ученикът и родителите му. Необходими ли са за тях тези изисквания? Отговорът е спорен — подрастващият не е къс метал, който се оформя безропотно по някаква технология. Родителят винаги е бил важен участник в образователния процес. Трябва да се съобразим с факта, че днес при пазарната икономика неговата задача изглежда променена. Съвсем естествено родителят иска да види децата си просветени, съзрели и успели. За съжаление в България броят на децата в семейството е малък. Ако броят им беше по-голям, родителят би се съобразил с техните възможности и би разграничил детето, което е роден художник, от това, което обича буболечките, и от онова, което става за учител. Сега обаче той е затруднен. Всъщност той не е затруднен. Той ще потърси онази “образователна услуга”, която ще превърне неговото дете в желанието от него “продукт”, в млад човек с интереси и образование точно в желаното от него направление. Много служители в областта на образованието считат, че родителят може и да не познава Държавните образователни изисквания. Той не е специалист в областта на образованието и това може да го постави в положението на пациент, който сам определя лечението си и диктува на лекаря какви лекарства да му предпише. Други са на мнение, че родителят трябва да ги познава, за да има представа за очакванията си от образованието. В последните години той практически се отдалечи от своята роля на възпитател и участник в ежедневната работа на ученика. Тази отговорност като че ли изцяло се прехвърли на учителя. Един бегъл поглед върху образователните системи в някои европейски страни показва, че основният капитал за тяхното развитие са учителите, учениците и не на последно място — родителите, и това е фиксирано в техните нормативни документи [2]. И в този смисъл те, родителите, трябва да са съпричастни към всички реформи, които се извършват в образованието — нали реформите засягат техните собствени деца. От друга страна, в някои случаи детето се нуждае от конкретна помощ или от близък, с когото да може да сподели своето решение. Без да е специалист, родителят е длъжен да поеме тази задача.

Спорен е въпросът, трябва ли ученикът да познава образователните

изисквания, особено тези за учебно съдържание. И тук важи казаното за лекаря и пациента. Съвсем естествен е и въпросът — редно ли е да се възпитава младият човек към удовлетворяването само на минималните изисквания, които има обществото към него. Няма ли при това да пострада неговата мотивация за по-сOLIDни знания, няма ли това да дезактивира способностите, да елиминира тяхното трудолюбие и жажда за знания. Без съмнение такава опасност съществува. Към това трябва се добави и фактът, че в новото демократично училище ученикът се позовава на изискванията за тези минимални знания и търси своите права при спорове с учителя, директора или дори в съда, особено ако на същото мнение са и неговите родители. Получава се един наистина сериозен казус. Родителят в никакъв случай не може да се съгласи, че неговото дете не покрива тези минимални изисквания и търси причината в учителя, а не в себе си и в изискванията, които проявява самия той към своето дете. Изглежда, че освен държавни образователни изисквания трябва да съществуват и *родителски учебно-възпитателни изисквания*, които училището да предявява към родителите. Защото децата са живи същества, които се формират в къщи и в обществената практика.

Погледът върху държавните образователни изисквания направихме от позициите на пазарното стопанство и сегашната дейност на обществото. Те са удобни за унификацията на учебния процес през XXI в. и на съвременните тенденции към глобализация на обитателите на нашата планета. Те са необходими за гражданското общество и тази необходимост не подлежи на съмнение. Има обаче и друга страна на тази “стандартизация”. Тя не е така пряко видима. Касае се за връзката между целите на образованието и Държавните образователни изисквания. Никой не отрича тази връзка. Въпросът е в какво се състои тя и какви изгоди за личността и за самия образователен процес може да се извлекат от нея?

Казано най-просто, Държавните образователни изисквания са един професионален, силно съкратен, но верен прочит на образователните цели. И този прочит трябва да се направи именно от ъгъла на основните компоненти на образователните цели: мотиви за учене, знания и умения, компетенции и отношения. Независимо от това дали образователните изисквания за учебно съдържание се отнасят за задължителна подготовка, или за профилирано обучение, целите в тях трябва да обхващат всички посочени компоненти. Мнението, че многото знания са критерии за качествено образование е спорно. Считаме, че основен е въпросът каква част от знанията действително допринасят за формиране и развитие на мисленето, на интелекта на учениците и дали не е по-разумно вниманието да се обърне към формиране на умения, които ще подпомогнат младия човек бързо и адекватно да се ориентира в морето от информация, на умения рационално да

използва и прилага усвоените знания, да анализира, да аргументира, да защитава, да решава, да оценява. В този смисъл, когато става въпрос за стандартите за учебно съдържание, тук трябва да попаднат именно онези представи и понятия, които да направят светът разбираем за учащия се и да подпомогнат неговата реализация в този свят. Тук трябва да попаднат представите и понятията, които да станат основа за по-нататъшното му развитие, както и за изграждането на една активна жизнена позиция. Възможно ли е това? Отговорът е “да”, когато се вземат под внимание и правилно се интерпретират психолого-педагогическите аспекти на съвременните постижения на теориите за структурата на личността, онтодидактиката, диагностиката на развитие на учениците, когато се изгради ясна система от цели въз основа на идеите на някои от използваните в образователния процес таксономии: когнитивни, свързани с развитие на познавателно-логическата сфера на ученика, представи и понятия за заобикалящата го действителност, логически операции и метод; афективни — свързани с мотивационно-ценностната система сфера на личността на ученика, неговите отношения, убеждения, интереси; психомоторни, отчитащи развитието на практически-действената сфера на личността на ученика, неговите умения, свързани с практическата му дейност [3].

Не обсъждаме въпроса дали държавните образователни изисквания за учебно съдържание са сполучливи и отговарят на горните предпоставки. Дори приемаме, че са. Трудният момент обаче е участниците в процеса на обучението да виждат зад всеки ред от стандарта осъществяването на съответната образователна цел. Може би тук е моментът отново да се върнем към въпроса трябва ли ученикът да познава образователните изисквания. Колкото и дискуссионен да е този въпрос, считаме, че право на ученика е да знае какви са изискванията към него, към какво трябва да се стреми, да му дадем шанс да покаже точно какво може да постигне, какъв ще бъде резултатът от неговия труд и как този резултат съответства на глобалните образователни цели. Така всеки ученик може да изгради ясна представа за собствените си знания и умения. В този смисъл смятаме, че е подходяща мисълта “ако не знаем накъде сме тръгнали, няма да разберем кога сме стигнали”. Тази наша позиция не е случайна. Тя произтича от самата същност на структуроопределящия компонент на образователните изисквания — *целта*. В психолого-педагогическата характеристика на категорията цел се открояват няколко много важни връзки: цел — мотивация за учене, цел — целеобразуване, цел — рефлексия и считаме, че именно от тази гледна точка трябва особено задълбочено да разглеждаме ролята и значението на държавните образователни изисквания. От литературни източници и личен опит се вижда, че именно споделянето и обсъждането на целите с учениците е един от основните подходи за повишаване на мотивацията за уче-

не. В психологически план мотивацията за учене се дефинира в термините като цели, които насочват или подтикват учащите се към учене [4]. Тя има своя структура, в която се открояват два много съществени момента — изразяване на ясни очаквания какво точно трябва да знаят учениците и какво се очаква от тях да правят, как ще бъдат оценявани и какви ще бъдат последствията от успеха. Често неуспехът на учениците е резултат именно от неяснотата какво се изисква от тях.

Вторият важен момент е осигуряването на ясна обратна връзка. Своевременното информиране за получените резултати е изключително важен аспект на мотивацията за учене и в този смисъл тя може да изпълнява ролята на стимул. Обратната връзка освен информираща функция изпълнява и мотивираща. Не бихме преувеличили, ако кажем, че един от факторите от значение за качеството и ефективността на учебния процес са именно ясно и точно формулираните и мотивирани цели заедно със съвременната и адекватна обратна връзка. Считаме, че така учениците ще могат сами да преценят кога и до каква степен са постигнали предварително поставените цели, какъв е техният успех и напредък, че това е един от начините да ги научим да преследват и постигат определени цели. А това е пътят на осмислянето и осъзнаването на тези цели и превръщането им в собствени, пътят на самопознаване, самоанализ, самооценка [5]. Ясното и точното дефиниране на целите, мотивирането и насочването на дейността към тяхното изпълнение ще подпомогне процеса на преминаване от външно поставените цели (заложили като очаквани резултати в държавните образователни изисквания) към формулиране на собствени такива със стремеж към постигането им. В този смисъл може да се направи още една крачка към формирането на личността на ученика — рефлексия над собственото си знание. Според нас това е една от най-важните роли и крайна цел, които държавните образователни изисквания могат да изпълнят.

Ако трябва да бъдем конкретни, в учебното съдържание по химия зад представата за химично равновесие например трябва да се вижда проблемът за равновесието в света изобщо, трябва да се разбере, че равновесието е подвижно и ние можем да влияем върху него и това е практически много важно за всеки човек. Кой трябва да вижда всичко това? Предполагаме, че тези мисли са ръководили съставителите на държавните образователни изисквания, както и авторите на учебните документации⁴. Предполагаме, че тези мисли ще са в основата на тяхното естествено и непрекъснато подобряване. В по-трудно положение виждаме учителите. На тях се пада цялата отговорност да доведат до съзнанието на своите ученици заложените идеи в образователните изисквания и, което е още по-трудно, да ги приобщат към тези идеи.

Ще промени ли своето отношение към *Химичното равновесие* учени-

кът, ако свърже представата за него с постигането на някаква образователна цел. Ще се подобри ли неговата мотивация към учебния процес, ако получи малката задача сам да потърси тази връзка, сам да осмисли наученото от гледна точка на развитието на своята способност да анализира, да обобщава, да свързва знанията, т.е. с някои от таксономичните изисквания, на които трябва да отговаря един съвременен учебен процес? Това е наистина един сложен познавателен процес, процес на опознаване на самия себе си. Дали той е интересен и достъпен за всички ученици?

Нашата идея е, че е. Разбира се, че идеята трябва да се експериментира. Трябва да се установи дали погубената днес мотивация се пробужда, ако ученикът разбере не само къде в бита и практиката ще му трябва дадената представа, но и как вътрешното му виждане на нещата се обогатява. Така той постепенно ще свикне с мисълта, че основите за познанието са вътре в него. Така ще се научи по-добре да ползва “образователната услуга”.

Един такъв поглед към образователните изисквания за учебното съдържание, за тяхната роля в учебно-възпитателния процес може би ще провокира различни мисли и може би дискусии, но считаме, че е необходимо те да се разглеждат не като “калъп”, по който трябва да “стандартизираме” българския ученик по отношение на неговите “минимални” знания и умения, а по-скоро като начин да открием възможностите им да възродим загубената мотивация за учене и така да помогнем на ученика да вижда резултатите от своя труд, да му покажем посоката към голямата цел — пътят към себе си. Убедени сме, че съвременната младеж е със засилена индивидуалност и е готова за такъв поглед отвътре на процеса на познанието. Не само това — тя се нуждае от този поглед, за да задоволи тези интереси, характерни за младежта на XXI век.

БЕЛЕЖКИ

1. Curriculum Frameworks: Knowledge Skills and Abilities, New York, 1994
2. <http://www.cde.ca.gov/be/st/ss/scchemistry.asp>
3. National Core Curriculum, Ministry of Culture and Education, Hungary, 1996
4. Учебни програми. IV част. За задължителна и профилирана подготовка — IX, X, XI и XII клас. КОО „Природни науки и екология“. Министерство на образованието и науката, Главна редакция на педагогическите издания, София, 2003.

ЛИТЕРАТУРА

1. Станев, С. (ред.). *Методология и технология за създаване на държавните образователни изисквания*. Национален институт за образование, София, 2000.
2. Ташева, С., Д. Павлов. *Качество на професионалното образование*. Национален институт за образование, София, 2004.

3. Bloom, B.S., D.R. Krathwohl. *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain*. Longmans, New York, 1956.
4. Locke, E.A., G.P. Latham. *A Theory of Goal Setting and Task Performance*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1990.
5. Николов, П. *Целеобразването в учебно-възпитателния процес*. Висш педагогически институт — Благоевград, Благоевград, 1987.

EDUCATIONAL GOALS AND STATE CORE CURRICULA REQUIREMENTS

Abstract. A central goal of the standard movement has been to help all pupils learn challenging content. The standard-based approach (1990's) has its projections in Bulgaria as state core curricula requirements. Neither its authorship nor its approval in practice have ever been discussed professionally. The present paper emphasizes on the relationship between the educational goals and the state core curricula requirements. The state core curricula requirements should be considered as a concise professional presentation of the educational goals. All the parties of the educational process — pupils, teachers, parents and education policy-makers should be acquainted in details with these requirements. Otherwise the motivation of pupils to participate actively in the process in learning would be put in question, and, therefore, the educational goals would not be achieved.

✉ **Ms. Elena Boiadjieva,**
Research Laboratory on Chemistry Education and History and
Philosophy of Chemistry,
Department of Physical Chemistry,
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1164 Sofia, BULGARIA
E-Mail: leni_b@abv.bg

✉ **Prof. Dr. Dobri Lazarov,**
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd., 1164 Sofia, BULGARIA;